

Neus Moran Gimeno

L'espoli franquista dels ateneus catalans

L'AVENÇ

L'ESPOLI FRANQUISTA DELS ATENEUS CATALANS (1939-1984)

L'AVENÇ

Neus Moran

L'ESPOLI FRANQUISTA DELS
ATENEUS CATALANS
(1939-1984)

L'AVENÇ
Barcelona
2021

Aquest llibre ha comptat amb el suport de:

Barcelona, desembre de 2021

© del text, l'autora

© d'aquesta edició, L'Avenç, S.L., 2021

Mallorca, 221, sobreàtic

08008 Barcelona

Telèfon: 93 245 79 21

www.lavenc.cat

www.elsllibresdelavenc.cat

www.llegirencatala.cat

Es reserven tots els drets.

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, amb l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics) si necessiteu reproduir algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 93 272 04 47).

L'Avenç forma part de l'Associació d'Editorials Independents Llegir en Català.

Disseny i composició: L'Avenç

Imatge de la coberta: © Fragment de la fotografia de l'interior del Centre Democràtic Republicà de Rubí, de Josep Maria Roset. La foto va ser presa el 1974, poc abans que l'Ajuntament de Rubí enderroqués l'edifici que havia estat ocupat el 1939 per FET y de las JONS. Fons Josep M. Roset/Ajuntament de Rubí.

Conversió a epub: Iglú ebooks

ISBN: 978-84-18680-17-5

THEMA: 1DSE-ES-J NHTB

ÍNDIX

[Introducció. L'espoli com arma de repressió de l'ateneisme](#)
[«No es robar apropiarse de cuanto existe en un domicilio rojo». Anatomia de la requisa](#)

[Les cases de l'enemic](#)

[Legitimar l'espoli](#)

[La jurisdicció de responsabilitats polítiques](#)

[Sinergies d'espoli. La DERD i la requisa del patrimoni documental](#)

[«Se acuerda declarar la propiedad». Consolidar i perpetuar l'espoli immoble](#)

[La transferència a la Delegación Nacional de Sindicatos](#)

[L'evolució: dels negocis de la DNS a la transferència al Ministerio de Trabajo](#)

[Estudi de casos. L'espoli immoble d'ateneus federats](#)

[Casa del Poble, Blanes](#)

[Ateneu Centre Democràtic i Progressista, Caldes de Montbui](#)

[Centre Obrer Instructiu d'Unió Republicana, Cervera](#)

[Unió del Casal Gelidenc, Gelida](#)

[Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, Igualada](#)

[Centre Agrícola i Social, El Pla del Penedès](#)

[Societat Coral La Unió Santcugatena, Sant Cugat del Vallès](#)

[Ateneu Santfeliuenc, Sant Feliu de Llobregat](#)

[Ateneu Agrícola, Sant Sadurní d'Anoia](#)

[Centre Obrer, La Sénia](#)

[Societat Coral Obrera La Glòria Sentmenat](#),
[Sentmenat](#)

[Epíleg: la justa demanda](#)

[Mapa de les entitats espoliades](#)

[Relació d'entitats afectades per la requisita immoble](#)

[Bibliografia](#)

INTRODUCCIÓ.

L'ESPOLI COM ARMA DE REPRESSIÓ DE L'ATENEISME

Aquest llibre aborda una faceta de la repressió franquista encara irresolta a més de vuitanta anys del final de la guerra civil: l'espoli del patrimoni del moviment associatiu i obrer català. Fou un tema transversal de la meua tesi doctoral, centrada en l'anàlisi del Centre Autonomista de Dependent del Comerç i de la Indústria (CADCI) durant la guerra civil, a través del seu fons restituit, milers de documents requisats el 1939 que formen part dels anomenats Papers de Salamanca.* Però l'espoli de l'entitat extingida pel nou règim no es limità al patrimoni documental. Fou complet. Li eren sostrets tots els béns: propietats immobles, cooperativa d'habitatges, mobles, comptes bancaris... L'estatge emblemàtic dels treballadors mercantils, situat al 25 de la Rambla de Santa Mònica de Barcelona, encara continua adscrit al Ministerio de Trabajo. Òbviament, el CADCI no fou l'única víctima. En aquest treball, que s'ha materialitzat gràcies a la Federació d'Ateneus de Catalunya, comprovarem com foren espoliades centenars d'entitats arreu del país. El projecte s'inicià el 2019 amb una primera recerca que comptà amb l'ajut de Memorial Democràtic, de la que se'n derivaren una l'exposició itinerant i una sèrie d'articles publicats a *La Mira*.

El franquisme perseguí les associacions de manera implacable, metòdica i generalitzada. La requisita immoble continua sent la cara més ostensible i persistent d'aquella repressió.

Parlem doncs del vessant societari de la repressió que ocasionà la destrucció gairebé irreparable del teixit i la dinàmica associativa existent fins aleshores. Per al Glorioso Movimiento Nacional, l'ateneisme era un *enemic*. Ho eren totes les persones físiques i jurídiques que havien donat suport a la legalitat republicana, ja fossin vives, mortes o extintes. L'espoli patrimonial recaigué sobre totes elles. Sovint comprovem com l'Estat encara ara es mostra incapaç d'assumir les múltiples cares de la repressió. Segueixen sent un mal tràngol de l'herència rebuda, quelcom que interpel·la a la bastida dels seus orígens. Tots coneixem l'odissea per poder obrir les fosses, per aconseguir la nul·litat dels judicis sumaríssims o la restitució dels Papers de Salamanca. Però què van fer de les propietats requisades als enemics? Què va passar amb els espais de l'ateneisme que *manu militari* quedaren en mans de l'Estat? Què s'obtingué amb l'assolament i el buidatge?

Puntualitzem. Reprimir era —és— una expressió de la violència. I aquesta era la medul·la del *Nuevo Régimen* nascut de la victòria de la guerra civil. En el fons respon a un objectiu comú dels règims feixistes: la neutralització de qualsevol intent d'oposició, incloent-hi l'eliminació física dels enemics, gràcies a l'ús sistemàtic de la repressió, element que esdevé estructural dels mateixos règims. Sobre la violència es teixiren les lleialtats al bloc vencedor. Lleialtats que revestiren de legitimitat la seva política repressiva. Per cobertura ideològica s'utilitzaren dues doctrines complementàries: l'*anti-España* i l'enemic interior. Ambdues arrelen en el nacionalisme catòlic i el militarisme polític —trets ideològics del franquisme—, que anaren quallant en els sectors més reaccionaris de la societat des del segle XIX. La confrontació social i política s'interpretava

en clau apocalíptica i maniquea. Es dibuixava un *enemic* que era antagònic als valors dels qui verdaderament defensaven l'essència de la nació espanyola seguint els principis de la fe catòlica. Aquesta construcció ideològica, farcida de mites, adquirí plenament el sentit amb la guerra. En paraules de Fernando Urbina: «el acto en el que se plasma históricamente la dialéctica entre el modelo y el antimodelo, el valor y el antivalor, es la guerra española del 18 de julio de 1936, que adquiere así su pleno sentido de acto histórico decisivo, de Cruzada Salvadora, de choque de civilizaciones, de lucha apocalíptica entre el Bien y el Mal».¹ D'aquí que el règim sorgit de la guerra tingués un corpus doctrinal totalitari i arcaïtzant, fruit de la concepció nacionalista, ultracatòlica i tradicionalista que tenia de la societat.

Al llarg de la dictadura, la repressió fou percebuda per la societat d'aleshores —i els estudis històrics ho han demostrat—, com allò que assegurava la disciplina social i feia que tots els aparells de l'Estat complissin les seues funcions, era l'instrument del *Movimiento* per fiançar la seua victòria a perpetuïtat. Des del primer moment, la seva estratègia política buscà escapar el republicanisme i la tradició liberal. Tots dos factors havien servit per justificar l'aixecament armat el juliol de 1936. La repressió endegada llavors s'enfocà a castigar la labor prèvia i per això les persones més destacades dels ateneus i centres republicans van ser processades. Però el càstig anava molt més enllà de les persones que estiguessin més o menys involucrades amb una determinada entitat, vinculada a una o altra ideologia, a una o altra classe social, tingués el nom que tingués. El càstig apuntava a l'estructura d'allò que hom anomena societat civil. Calia esbardellar l'esquelet de les relacions socials que donaven —i donen— forma al país. I és que, com han explicat Ramon Arnabat i Xavier Ferré, «Catalunya és una comunitat nacional i un dels seus

elements identificatius ha estat i és la potència d'allò que anomenem societat civil, que s'expressa mitjançant una xarxa associativa autònoma, independent de la família, del poder polític i del poder econòmic i que genera una cultura cívica».² La venjança afaïçonava una repressió ben planificada que havia de servir per imposar el nou model sociopolític i assegurar la pervivència de la dictadura.

Hem de pensar que el 1939 el moviment associatiu a Catalunya s'havia convertit en una atapeïda i sòlida xarxa. Des de finals del segle XIX havia evolucionat de manera pròpia, amb una estructura i unes qualitats específiques, que funcionava al marge de la família, dels poders de l'església i l'Estat. El volum d'entitats no es podia equiparar a cap territori d'Espanya. Entre 1860 i 1936, el teixit associatiu comptava amb 31.771 entitats inscrites legalment a Catalunya.³ El 1936, hi havien funcionant 280 cooperatives de consum i entre 540 i 600 cooperatives del camp o sindicats agrícoles, gairebé un a cada població.⁴ Fins al 1939, només a les comarques de la demarcació de Barcelona, es comptabilitzaven 19.587 entitats inscrites legalment als registres oficials.⁵ Les dades reflecteixen el període expansiu que visqué l'ateneisme entre 1901 i 1936. Només era la punta de l'iceberg, moltes altres entitats del que anomenem ateneisme, malgrat tenir un funcionament regular mai es formalitzaren als registres.

En aquest lapse es crearen 977 entitats culturals, instructives i/o recreatives; d'entre elles, 198, el 20%, reberen el nom d'ateneus.⁶ Seguint la definició de Pere Solà, l'ateneu és «una institució, un centre que crea i acull cultura, que difon i confronta alternatives culturals, fruit del treball de la raó humana».⁷ I, per la Federació d'Ateneus de Catalunya, és «una associació que té com a objectiu el foment de la cultura i la millora del nivell intel·lectual dels seus associats a través d'activitats, xerrades, discussions, conferències».⁸ En aquest sentit, l'ateneu esdevé un

concepte genèric que agrupa un conjunt d'entitats molt semblants de la sociabilitat més formal i organitzada: associacions, societats, grups, colles, casals, corals, ateneus, centres, cercles, cooperatives, orfeons, unions, clubs, etc. Però respon a una tipologia específica, a un model que cresqué en paral·lel a altres variants organitzatives que tenien àmbits d'acció diferents: socors mutus i cooperatives; sindicats patronals i professionals; entitats polítiques i religioses. Així, la noció d'ateneu ens permet parlar d'una dinàmica de formació en l'estructura associacionista que va més enllà d'un tipus d'entitat. Alhora, ens remet a un atribut de totes les formes sociabilistes: la multifuncionalitat. I és que la pervivència de les associacions està caracteritzada per l'adaptació. No són organismes estables sinó que muten i són polivalents. Evolucionen per resoldre les demandes sociopolítiques, culturals, econòmiques o simplement d'oci que plantegen les persones que s'hi agrupen i les formen cada moment històric.

Els llocs de l'associacionisme foren espais autorganitzats per les classes populars, creats amb finalitats esperançades en la instrucció, la cultura o el cooperativisme. En poc temps, entre les persones que hi concorrien aflorà la consciència política. Apostar per l'educació com a mitjà transformador havia permès que es forgessin subjectes crítics amb expectatives i eines a l'abast per aconseguir les reivindicacions que fossin, des de les laborals fins a les culturals. La instrucció s'havia desplegat a través d'un ventall de serveis que alhora modelava la corporeïtat dels casals. La politització arribà al seu punt àlgid amb l'adveniment de la Segona República. Foren les entitats les que permeteren la incidència pública de les múltiples expressions que propiciaren aquell pròsper clima polític republicà. S'erigiren en els seus nuclis de difusió. Les dones i els joves esdevingueren nous actors polítics. Empenyien l'avantguarda d'una transformació factible de la realitat. I

l'impuls òbviament es replicà al si de les entitats provocant tant el canvi en les línies d'acció com el relleu generacional de moltes directives.

Fins al darrer dia de la guerra, els espais del món associatiu foren bàsics per mantenir i conrear el teixit de sociabilitat i solidaritat popular. Per tot això és tan eloqüent que foren volatilitzats durant la primera etapa franquista. Per què el Règim s'hi esmerçà tant? Som de l'opinió que buscà aniquilar aquesta xarxa pel que era: una estructura de país construïda per la societat civil amb ideals transformadors d'immensa potència. La Junta de Defensa Nacional ja ho havia anunciat al Decret 108 que dictà quan s'anaven a complir els dos mesos de l'aixecament militar, el 13 de setembre de 1936. Les entitats «bajo apariencia política, envenenaron al pueblo con el ofrecimiento de supuestas reivindicaciones sociales, espejuelo para que las masas obreras siguieran a sus dirigentes quienes las aprovecharon para medrar a su costa, lanzarlas a la perpetración de toda clase de desmanes y cristalizar al fin, en la formación del funesto llamado Frente Popular». Les entitats i partits que havien donat suport a la legalitat republicana naixien de l'antipatriotisme, l'origen dels mals de la Pàtria, que es situava en dates remotes, inespecífiques. Per tant, eren responsables de la desfeta i calia neutralitzar-los.

A diferència de la resta de territoris ocupats, cap entitat de cap població catalana quedà al marge de la depuració. Els primers *vint-i-cinc anys de pau* franquista foren els de l'agonia de l'associacionisme lliure. El 1966 només havia sobreviscut un miler de les més de 19.500 entitats inscrites a les comarques barcelonines durant la República. A la demarcació de Girona tan sols la meitat de les 1.400 registrades. L'efecte més perdurable, assenyala Pere Solà, fou «esmorteir la consciència nacional catalana i la consciència de classe de les classes dominades, en la

mesura que tant una com l'altra necessiten per créixer, de manera peremptòria, el suport dels vincles societaris».⁹

En l'esforç, el *Nuevo Estado* utilitzà una eina essencial: la requisa patrimonial. Espoliar no és arrabassar un botí de guerra, allò que des de temps immemorials els soldats rebien com a premi de conquesta. Espoliar, segons els diccionaris, és desposseir a algú d'allò que li pertany; amb violència o iniquitat, precisa el diccionari jurídic de la Real Academia Española. Inic: mancat en absolut de justícia i sense deturar la consideració del mal que fa. L'espoli franquista tingué tots aquests matisos: violent, injust, pervers... En la requisa confluien repressió política i econòmica. La voluntat de castigar als *enemics* s'amalgamava amb l'interès d'obtenir beneficis dels què havien donat suport d'una o altra manera a la insurrecció militar des dels seus inicis. Dins d'aquesta lògica, l'espoli pren la dimensió que li pertoca: un mecanisme repressiu de primer ordre, un instrument de càstig i control social fonamental i evitern, ideat per perdurar.

L'espoli, dèiem, fou clau. L'operació, rodona. El Movimiento i els *afectos* s'enriquiren, n'obtenien un lucre immediat i a terminis en funció dels negociats. El Nuevo Estado s'aprovisionava de fons de funcionament i construïa el seu patrimoni. Ahora, aquell ingent volum de propietats requisades resultà un substrat excepcional per inocular quelcom *nou*, quelcom favorable a l'ideari del naixent règim feixista. És a dir, amb el buidatge patrimonial s'efectuà un triple transvasament, en simultani a l'econòmic i el polític s'endegava el simbòlic. Ocupar els ateneus i marcar les façanes amb el nom del Sindicato Vertical o de Falange, servia per escenificar la derrota davant la població. Eren esborrats els valors i símbols republicans dels carrers. Amb ells es soterrava un món. Desapareixia una manera de pensar, de relacionar-se, de sentir, d'estimar... No havia de quedar rastre de la memòria republicana.

Els *enemics* havien perdut el dret a tenir res. Eren culpables de la situació que havia desembocat en la guerra, per tant havien de pagar els danys morals, econòmics i materials ocasionats a la *Nació*. Per depurar les seves responsabilitats polítiques s'establia una relació causal que, amb un nexse purament ideològic, vincula els antecedents — els comportaments polítics legítims des d'abans de la guerra—, i les conseqüències —els perjudicis de la Pàtria—. Des de l'òptica feixista del Règim era plenament legítim castigar-los. La seva legislació en fou congruent. Amb el ja citat Decret 108 de setembre del 1936 s'assentaren les bases de la depuració d'enemics polítics mitjançant sancions econòmiques. Com veurem, el procés culminà amb l'emissió de la Llei de responsabilitats polítiques el 9 de febrer de 1939. Segons la norma, les persones físiques o jurídiques inculpades havien comès amb les seves accions i omissions uns delictes de tal magnitud que era impossible fixar-ne una pena proporcional. Qualsevol condemna per responsabilitats polítiques implicava necessàriament la imposició d'una sanció econòmica que oscil·laria entre el pagament d'una quantitat i la pèrdua total del patrimoni, segons el criteri dels tribunals. Patrimoni que era embargat de manera cautelar durant tot el procediment. La sanció econòmica era imprescriptible. Si l'incriminat havia mort abans o durant els anys que s'allargués la instrucció de responsabilitats, s'aplicava amb càrrec hereditari. Només en quedava exempta la part dels hereus que demostrassin haver prestat distingits serveis al Movimiento o haguessin manifestat l'adhesió pública. Cal assenyalar que aquestes sancions foren complementàries a les penes dictades per a jurisdicció militar o per la jurisdicció especial de repressió de la maçoneria i el comunisme.

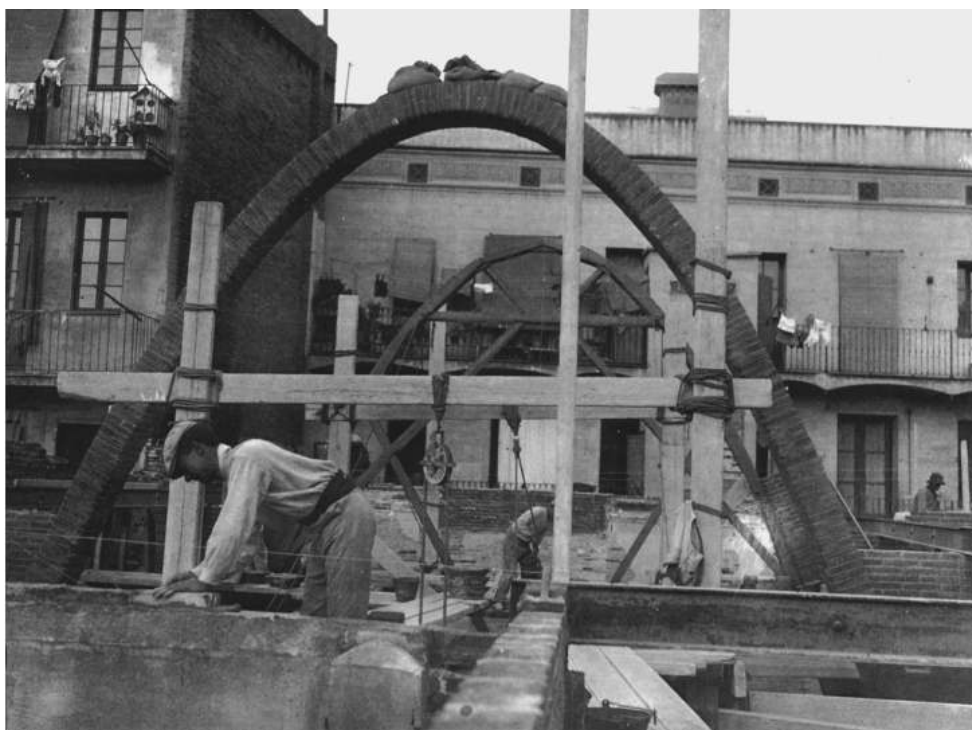
Desposseir els *enemics* dels seus béns era humiliar-los. Encara més si contemplaven com tot allò què havien construït amb tant d'esforç al llarg dels anys, les seves cases comunes, els estatges socials, amb els cinemes i

teatres, biblioteques, hortes, molins, forns populars, espais cooperatius... Tot allò era utilitzat en pro de la dictadura que havien combatut. L'exèrcit els requisava només ocupar els territoris i immediatament passaven a ser propietat del Nuevo Estado que, més o menys aviat, anà emplaçant les delegacions dels seus organismes. Els ateneus eren transmutats en seus de la Delegación Nacional Sindicalista (DNS), locals de las Hermandades de Labradores y Ganaderos, de Educación y Descanso i la resta de las Obras Sociales de l'organització sindical, del Auxilio Social, del Frente de Juventudes, de la Cruz Roja... A la llarga, els grans beneficiaris foren FET y de las JONS —el Partit Únic— i l'església. A partir d'aquí la casuística és molt àmplia i està molt condicionada pel tipus de possessió que tinguessin les entitats extintes sobre els immobles. Si eren llogats o havien estat apropiats durant la guerra, el rastre documental és més difícil de resseguir.

Pel gran nombre d'entitats que hi havia arreu de Catalunya segurament foren milers les propietats immobles usurpades. Dimensionar amb exactitud el grau d'afectació de la requisita implicaria, entre d'altres, conèixer quants béns requisats el 1939 continuen adscrits a Defensa o han passat a mans d'altres ministeris. Fins al moment, en la nostra recerca hem pogut identificar 291 propietats de 232 entitats domiciliades a Catalunya. La usurpació permanent es centrà en els que havien estat comprats per les entitats i inscrits als registres de la propietat de forma total o parcial. Al llarg de la dictadura molts foren subhastats, donats, cedits en ús o venuts a tercers (ajuntaments, entitats bancàries, Hermandades, cambres agràries locals, privats). Les vendes i donacions proliferaren a partir dels anys seixanta. Afectaren sobretot els immobles amb càrregues hipotecàries i als locals més deteriorats pel pas del temps i la descurança. Sovint el seu valor es limità a l'import de les càrregues o als costos notariais. Fou d'aquesta manera com alguns espais dels extints ateneus foren adquirits per les

autoritats municipals. Quedava a mercè de la seua benevolència la destinació dels locals a usos socials o si eren convertits definitivament en dotacions municipals (magatzems, garatges, dipòsits...). Quedava també al seu criteri autoritzar als antics a tornar per tornar a utilitzar els seus estatges.

En aquest llibre busquem els vestigis de l'espoli a través dels casos d'entitats agrupades en la Federació d'Ateneus de Catalunya, que actualment compta amb 180 membres. Ho fem resseguint la documentació que hem localitzat als arxius històrics parant especial atenció a les entitats afectades per la llei de 23 de setembre de 1939, que establí la transferència patrimonial a la DNS. La cronologia del treball s'estén fins al 1984, data del tancament de l'informe sobre la requisita patrimonial a les cooperatives i sindicats catalans que publicà la Direcció General de Cooperatives de la Conselleria de Treball. Indefugiblement però la investigació ens portarà a l'actualitat. Com dèiem, l'espoli fou ideat per no sucumbir amb la dictadura. La restitució, el rescabament íntegre del patrimoni confiscat a les entitats encara no s'ha resolt. L'Estat, malgrat ser signatari de tots els convenis internacionals de restitució, n'ha obstaculitzat el retorn, fet que per extensió afecta al conjunt de la societat catalana. Malgrat tot, veurem com han reeixit alguns casos després de batalles judicials més o menys llargues i intenses per demostrar la continuïtat associativa d'aquells que foren declarats extingits el gener de 1939. Aquest llibre és una aproximació a l'anatomia de l'espoli, a la seva planificació, sinergies i perdurabilitat. Però per damunt de tot, ens parla de la resiliència dels ateneus, de la gent que mai ha desistit en la contesa pel rescabament.

Construcció dels arcs parabòlics de la sala d'actes del Centre Moral i Instructiu de Gràcia, 1914. Arxiu del Centre Moral Instructiu de Gràcia.

«NO ES ROBAR APROPIARSE DE CUANTO EXISTE EN UN DOMICILIO ROJO». ANATOMIA DE LA REQUISA

Les cases de l'enemic

Com eren els ateneus espoliats pel franquisme? Tot un món excedia la corporeïtat dels murs. Els llocs de l'associacionisme republicà s'havien aixecat gràcies a l'esforç de les persones associades i les seves famílies. Amb el seu treball voluntari després de les jornades laborals i les seves aportacions econòmiques a partir de subscripcions que es completaven amb recaptacions durant les celebracions de balls, festes, vetllades o trobades esportives. Sovint els alçaren maó a maó, especialment els centres més vinculats al món anarquista, fet que explica el qüestionable valor arquitectònic que de vegades poden tenir. Mica en mica, anaren afegint teatres, escoles, dispensaris, gimnasos, cinemes o sales de ball. Es construïren trulls, almàsseres, forns i molins. S'organitzaren cooperatives de consum i d'habitatge. I s'enllestiren les biblioteques, dotació nuclear de l'activitat de les entitats com ho havien estat els cafès. Maó a maó, aquells edificis esdevingueren la casa pròpia i comuna on experimentar els primers aprenentatges de vida.

Els llocs del món sociabilista havien sigut la base per crear i compartir una identitat comuna, una manera de entendre's

que es conreava en el cara a cara quotidià, en l'*être ensemble*, com resumeix la historiografia francesa per referir-se a les interaccions entre les persones que s'apleguen en l'acció col·lectiva.¹⁰ La unió creava un «nosaltres» en aquests espais practicats de confrontació que evidentment tenien una connotació ideològica. En aparèixer, havien desafiat l'hegemonia de la parròquia entesa com l'únic i principal element articulador de la dinàmica social. I assumien una responsabilitat col·lectiva envers tots aquells que l'Estat continuava deixant de banda ben entrada la dècada dels 30 del segle passat. Ho feien en garantir als treballadors i a les classes populars l'accés a l'educació, la sanitat, l'esport, l'oci o la cultura. Col·laborar, formar-se en el pensament crític i organitzar-se per construir allò col·lectiu són valors d'un fil conductor que enllaça als ateneus republicans amb l'ideari que sustenta als contemporanis.

L'associacionisme ha tingut un paper clau en els processos de socialització política de les classes populars i en la formació de ciutadanes.¹¹ Tal i com mostra la historiografia francesa i italiana,¹² les formes d'associacionisme tradicional seguien un procés de politització que permeté la inserció prematura o el manteniment de la idea de república. Amb el temps, a les taules dels cafès, espais en origen semiprivats a mig camí entre allò que anomenem sociabilitat informal i formal, exclusivament masculina, es passà a promoure debats col·lectius, tertúlies i reunions. Havia sorgit la necessitat d'organitzar espais educatius i de formació professional, corals o grups de teatre. Amb aquelles activitats més o menys recreatives es divulgava un cert ideal polític, social o religiós. Els antics cafès s'havien transmutat en centres, és a dir, d'ells en naixien associacions i societats com una prolongació institucionalitzada. Era tanta la importància del cafè que aquelles associacions que no s'havien fundat a partir d'un, el primer que feien era obrir-lo només adquirir un local propi.¹³

Així, d'una sociabilitat informal que tenia lloc espontàniament al voltant d'una taula, se n'originà una altra molt més rígida i estable, regulada per estatuts i amb unes normes d'admissió, que tenia un calendari d'esdeveniments i programava actes propis, que ritualitzava una identitat comuna i conreava un «nosaltres». Un «nosaltres» que fusionava i era integrador d'unes identifications comunes tot i ser excloent internament. Fem una acotació. Qualsevol grup s'enfronta ineludiblement a les tensions que suposa incorporar la multitud de divergències que aporta cada subjecte (allò que pugui sentir o pensar individualment). Incloure la diversitat pot fer trontollar la senzillesa que estabilitza i cohesiona el grup, que el permet existir i actuar. A nivell intern, les tensions s'aguditzen de manera proporcional a la rigidesa ideològica. Cap enfora, el grup manifesta les segregacions de tot allò que no s'emmotlla a les identifications que l'estructuren. Trobem l'exemple observant la quotidianitat dels centres republicans que conegueren, sobretot després de l'adveniment de la II República, les tensions i expectatives de la doble militància, escissions, unificacions i coalicions com fenòmens habituals que pertorbaven, sovint, les antigues harmonies del republicanisme reactiu. El grup esdevé doncs un espai en construcció permanent, practicat, amb un «nosaltres» que s'enforteix amb l'oposició amb la resta de grups que conviuen en un mateix context històric. Podríem dir que aquell «nosaltres» a què ens referíem generava una «identitat» que subsistia per oposició, per confrontació, per segregació, amb els altres «nosaltres» amb els quals coexistia. Podríem dir també que la mutabilitat és intrínseca a la configuració dels grups, allò que hom diu d'adaptar-se o morir. Per extensió, com ja hem mencionat, esdevé un tret de les entitats. La transformació constant ha assegurat la seva continuïtat, les empeny a adquirir formes múltiples, a ser polivalents. Indefugiblement s'han adaptat a les noves necessitats que les persones que han decidit formar-les